

Kritika

gébb pozícióban lévő dönt(sön) az erősebb helyett!'. Forgácsnál tehát nem tizenhat, hanem csak három szinonim kifejezést találunk ebben a jelentésben, azaz szegényesebb a választék, de nagyobb segítségnek tűnik az utalási rendszere és érthetőbbnek a jelentésmagyarázata. Ha Bárdosi értelmező szótári részében a szócikkek végén lennének utalások az adott frazémákhoz kapcsolódó fogalomkörökre, biztosan könnyebben használható lenne a szótár és még inkább láthatóvá válna a kétirányú szótári elrendezés alkalmazásának az előnye. Kétségtelen azonban a Bárdosi-féle fogalomköri elrendezés általános haszna. A frazeológiai produktivitásáról ismert „halál” fogalomkör alatt felsorolt nagy számú frazéma például nagy segítséget nyújthat a halállal kapcsolatos választékos kifejezőmód elsajátításában. Ebben a szótárban egymás mellett találhatjuk meg többek között az „átszenderül az örökkévalóságba”, az „elköltözik Ábrahám kebelébe [az örök vadászmezőkre]”, vagy a „nem rabolja ki a nyugdíjintézetet” kifejezéseket. Forgácsnál ezzel szemben harminc helyre kell lapozni, hogy az ezzel kapcsolatos szinonimákat megtaláljuk, mert ennyi utalószó található például a „leteszi a kanalat” frazéma szócikkének végén, például „árnyékvilág”, „kulcs”, „vadászmező”. De legalább célirányosan lapozgathatunk a jól megszerkesztett utalórendszernek köszönhetően. Mindezt megspórolhatjuk természetesen, ha rendelkezésünkre fog állni a szótárak CD-változata is. Az elektronikus változatra már utal Forgács a szótára bevezető részében. (XIII. o.)

Bárdosi és Forgács szótára összességében egymástól függetlenül és egymást kiegészítve is jól használható, mind az átlagos szótárhasználó, mind a szakértő szemmel olvasó nyelvészek, lexikográfusok számára. Röviden összefoglalva: Forgács szótárából több információ megtudható egy-egy állandósult szókapcsolatról, ezáltal olvasmányosabb, Bárdosi szótárában viszont több kifejezés található, nemcsak ábécé szerint, hanem fogalomköri elrendezés szerint is. A használat során valószínűleg inkább a szótáraknak az említettek túlmutató előnyei, mint azok apróbb hibái fognak feltűnni az olvasónak. Méltó helyük lehet minden, a nyelvet igényesen művelő olvasó könyvespolcán.

Bárdosi Vilmos (főszerk.) (2003): *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Forgács Tamás (2003): *Magyar szólások és közmondások szótára*. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélve. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Kispál Tamás
 SZTE

Magyar nyelvhelyességi lexikon

A hhoz, hogy valami hiteles legyen, egyszersmind szabályosnak is kell lennie. Ez áll a beszédre és az írásra is. Az, hogy valaki hogyan ír, nem csupán a grafológus számára szolgálhat jelentéssel az író személyiségével kapcsolatban, hanem egy átlagembernek is. Nem mindegy tehát, hogy milyen hangnemet ütünk meg, ha egy másik személyhez szólunk, és nem mindegy az sem, milyen kifejezéseket használunk, valamint helyesen írunk-e. Valóban: egy durva helyesírási vagy nyelvhelyességi hiba ronthatja hitelességünket, sőt akár végzetes is lehet, ha például egy állásra jelentkezünk. Segítséget nyújthatnak a – néha persze félrevezető – nyelvi ellenőrző programok, a helyesírási szabályzat vagy egyes nyelvművelő kézikönyvek.

A nyelv fejlődése és fejlesztése évszázadokon keresztül élő probléma, nyelvi, társadalmi, gazdasági és egyben politikai színezetű kérdés volt, érzelmekkel átfűtött, vitákat ge-

neráló problémakör. A polémia mind a mai napig tart, a felek között gyakran ádáz harc dúl. A nyelvművelés területén ma is tart az őrző-újító harc, számtalan tanulmány és újságcikk jelenik meg a témáról. A televízióban és a rádióban többféle nyelvművelő műsor közül választhatunk, amelyeknek az egyik fő célja a nyelvi norma tudatosítása és terjesztése, vagyis a „hogyan helyes írni és mondani” kérdése. Valóban fontos, hogy mit és hogyan mondunk és írunk. Ezért is akadt meg a szemem azon a munkán, amelyet az alábbiakban ismertettünk: a ’Magyar nyelvhelyességi lexikon’-on. Merész és nehéz vállalkozás a szerzőé, így a kezdeti kíváncsiság után érdemes megvizsgálnunk közelebbről, hogy az olyan sok közkönyvtárban, iskolában, és valószínűleg diákok polcain is megtalálható kötet milyen tanácsokkal járul hozzá nyelvi műveltségünk fejlesztéséhez.

A lexikon egyszerű küllemű, puha fedelű, fényes borítójú könyv, amelyet durva, sárgás, olcsó papírra nyomtattak. A magyarázat talán az, hogy minél több emberhez szeretnék volna eljuttatni. Az elgondolás szép.

A kötet szerkezetéről ejtsünk néhány szót. A belső borító után az első oldalakon a tartalom, majd *Grétsy László* ajánlása, és pár idézet után következnek a lexikon alapelvei. A szótári rész (a lexikon) után a könyv legvégén olvasható „a magyar nyelvművelés történetének fontosabb eseményeinek”-nek felsorolása, megtudhatjuk, hogy melyek „a magyar nyelvművelés intézményei”, illetve melyek „a magyar nyelvművelés főbb rendezvényei”, majd pedig szakirodalmi felsorolást talál az érdeklődő olvasó.

A munka ’Alapelvek’ című részében ír a szerző arról, miért is fontos szerinte a nyelvművelés, a nyelvhelyesség, illetve egy nyelvhelyességi lexikon létrehozása. Ebben a részben olvashatunk a változó nyelvről, valamint a különféle nyelvi változatokról, azok egymáshoz való viszonyáról. Szó esik az „eszményi nyelvváltozat”-ról, az „eszményi nyelv”-ről (a szabványról), a normáról. Igen szimpatikusak a könyv következő mondatai: „A nyelvművelés nyelvi igényességet hirdet, s egyszerre kíván tenni az igényes normatív köznyelv kialakításáért, valamint a helyi nyelvváltozatok (például nyelvjárások) megbecsüléséért”; „... tudatosítani kell a beszélőkben, hogy minden nyelvváltozat egyenértékű, s ezeket nem elnyomni igyekszik az ún. eszményi, ideálisnak tekintett nyelvváltozat, hanem ezek színeit, elemeit felhasználni, beolvasztani.”

A szerző kifejti, mennyire fontos a nyelvhelyesség oktatása, amely egyébként a gyakorlatban meg is valósul. Ezután következik a nyelvhelyesség alapelveinek leírása: „az eszményi nyelvváltozatra megállapított nyelvhelyességi szabályok három legfontosabb kritériuma” – a szerző szerint – a következő: „az adott nyelvi jelenségre legyen szükség”, „lehesen hatékonyan használni” és „illeszkedjék be a nyelvi rendszerbe”. A nyelvhelyességi munka alapelvei között a „széles körű, körültekintő vizsgálat, felmérés”, az „ajánlás”, a „foganatosítás” mellett szerepel alapelveként többek között a „nagy tekintélyű egyének” véleményének fontossága is – bár ezt az alapelvet nem ismerjük meg részletesebben.

A kötet érdekes, de kicsit kiábrándító része ’A nyelvi babona’ című fejezet. Itt sorolja fel *Balázs Géza* azokat a nyelvi, nyelvművelői babonákat, melyeket *Szepesy Gyula* cáfol meg (25 darab). Nézzünk ezek közül néhány példát:

5. *Ha nem is*

A megengedő mondatokban az is-nek kétféle szórendi helye van:

bármennyire szeretném is

bármennyire is szeretném

Az első változat a régibb, de mindkét szórendi változat évszázadok óta párhuzamosan fut.

Nem egészen érthető, hogy itt mi „is” a babona, amelyet meg kell cáfolni. Az, hogy az „is”-nek kétféle helye van? Vagy – mivel mindkét forma elterjedt – jó mindkettő? Vagy csak az egyik jó?

Lépünk tovább.

11. *Lengyelben, Olaszban...*

Bár ezek a formák a modern „sznobéria” jellemző kifejezései, nagyon régi rövidülési formák nyelvünkben.

Tehát ezeket szabad használnunk. Az viszont nem egészen világos, hogy aki ezeket a formákat használja, miért sznob. Egy laza baráti beszélgetésben közvetlenebb és rövidebb azt mondani: „Olaszban voltam.”, mint kimondani: „Olaszországban nyaraltam.”, nem beszélve a következőről: „Az Amerikai Egyesült Államok vendége voltam.”, vagy „Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságba vettem repülőjegyet.” Inkább ez utóbbi formák hatnak sznobériaként.

Nézzünk néhány olyan példát, amelyekből világosan kiderül, mi a babona és mi a helyes norma:

21. *Gyerekek, reggelizni!* (felszólítás)

Babona, hogy a főnévi igenevet nem szabad felszólításra használni. Valójában a főnévi igennel tömörebben és erőteljesebben fejezhetjük ki a felszólítást.

23. Kötőszóval nem kezdetünk mondatot.

A mindennapi beszélgetésekben, de a költészetben is kezdődhet mondat kötőszóval.

Ugyancsak megkérdőjelezhetőnek tetszik „A magyarosság kérdései. A magyar nyelv 36 fő jellemzője” fejezet. Nézzünk néhány példát arra, melyek a magyar nyelv fő jellemzői a könyv alapján:

2. Zenei nyelv. A magán- és mássalhangzó-arány: 41: 59. Van törekvés a hangzósabbá tételre (korábban: bontóhang, ejtéskönnyítő hang, ma például újabb előhangzók: elgondolkodtatók), de a mássalhangzó-torlódások jó részét újabban már nem oldja fel a nyelv.

4. Tipikus szóképlet: TŐ + TOLDALÉK (KÉPZŐ, JEL, RAG). Pl. *ház-as-ok-nak*. A nyelv agglutináló (ragasztó), a toldaléktömbök jellemzően polisintetikussá (egyetlen szóalakba szerkesztővé) teszik a nyelvet. Pl. *Örömké*.

A szerző a fenti jellemzőt fontosnak tartja, talán ezért írja le ugyanezt (illetve az előzőben már benne foglaltakat) egy újabb pontban, az eddigieknél kicsit pongyolább stílusban:

12. Szó végi szerkesztés: a nyelvtani viszonyítóelemek többsége a szó végéhez van „ragasztva”. Tehát nem NEK EMBER, hanem EMBERNEK, nem BA LONDON, hanem LONDONBA.

Egy másik jellemző:

7. Kiterjedt képzőállomány. A nyelvjárásokat is figyelembe véve több tucat kicsinyítő-becéző képzővel rendelkezik.

Kevésbé érthető, miért éppen a kicsinyítő képzők mennyisége számít, mint nyelvi jellemző. (A szláv nyelveket talán a magyarnál nagyobb mértékben jellemzi a kicsinyítő-képzős alakok használata.)

11. Oda-vissza olvasható szók (*görög, soros*).

Természetes, vannak ilyenek a magyarban, de más nyelvekben is előfordulnak (angol: pop, eve, ewe, eye, Mum, Dad; német: rar). Ettől ez még nem fő jellemzője nyelvünknek. És mi a helyzet azokkal a szavakkal, melyek szintén oda-vissza olvashatók, de más-más akkor a jelentésük: mozi, vas, rák, koros stb.? (Példák más nyelvekből: angol: pool, live; német: Esel.) Vajon a fő jellemzők közé soroljuk ennek alapján a sokszor idézett mondatot is: „indul a görög aludni”?

22. „Egyes szám kedvelő” nyelv. A jelző nem illeszkedik a főnévvel: *szép ház/ házak/ háza-
itok*. A páros testrészek nevét inkább egyes számban említi (*hegyezi a fülét*). A mennyiség-
jelzőt sem egyezteti: *egy, két, száz ember*.

Ez utóbbi „jellemzővel” több probléma is van. Az egyik helyesírási kérdés, „A magyar helyesírás szabályai” 11. kiadása 123. c) és 139. b) pontjai alapján az „egyes szám kedvelő” helyesen írva „egyesszám-kedvelő” volna. Nem csupán a helyesírással akadnak gondok ennél a jellemzőnél, hanem azzal is, hogy nem igaz. Nem az egyes számot kedveli a magyar, hanem csupán nem egyezteti a jelzőt a jelzett szóval. Ettől azért még létezik olyan kategória is, hogy többes szám. Ezen kívül szakmailag kifogásolható az „illeszkedés” terminus. A „Strukturális magyar nyelvtan” II. kötetének, „Fonológia” részében a következőket olvassuk: „A tón belüli harmóniát hagyományosan hangrendnek, a toldalékok ehhez való alkalmazkodását (hangrendi) illeszkedésnek nevezzük”. (Kiefer, 2001, 95.) Ebben az esetben viszont nincs szó semmilyen tö és toldalék közti viszonyról, hanem két szabad morféma, a jelző és a jelzett szó kapcsolatáról beszélünk, tehát a lexikonban (először) használt kifejezés helytelen. Amit a szerző a páros szerveinkről mond, az valóban így van, de ha már szól erről, hozzátehetné, hogy ugyanez vonatkozik a páros testrészekkel kapcsolatos ruhadarabokra is. Egyes számot mondunk, ha például nadrágról vagy zokniról szólunk, az angolok azonban ilyenkor is többes számot használnak (trousers, socks).

A nyelvhelyességi alapelvek ismertetéséről térjünk át a könyv „Lexikon” részére. Nem könnyű feladat egy nyelvhelyességi lexikon elkészítése, a címszavak kiválasztása, a forma meghatározása. Sajnos előszó hiányában a lexikon tartalmi és formai elemeiről, szerkesztéről, utalórendszeréről, így a címszavak kiválasztásának szempontjairól sem ad tájékoztatást a mű. Az viszont rögtön látszik, hogy a lexikon címszavai a hagyományos beütőrendben találhatók. Kezdjük rögtön az első szóval, illetve jellel:

@ → számítástechnika nyelve

Eddigi szótárhasználati tapasztalatunk alapján feltételezzük (előszó és rövidítésjegyzék hiányában), hogy a → jel átirányítja a használót egy másik szócikkhez. Bár a „számítástechnika nyelve” címszó alatt található szöveg elég hosszú, jól szemlélteti a jelentés-meghatározás teljes hiányát, ami egyébként a lexikon többi szócikkét is jellemzi:

számítástechnika nyelve – az @ és az e-mail magyarítása

Amikor több évvel ezelőtt a rádió- és tévéműsorokban feltűnt a számítógépes levelezésnek ez a jele, @, a műsorvezetők kínban voltak, hogy hogyan is ejtsék ki. Ekkoriban jelent meg az éterben az *Apukám világa* című rádióműsor, amelynek fontos eleme volt az e-mail: *apukam-kukac-apukam.hu*. Az angol „at” magyarítását üdvözölhettük, mert spontánul terjedt, s beilleszkedett a nemzetközi és a magyar honosítási gyakorlatba. Időközben egyre több rádió- és tévéműsor átvette a kukac elnevezést.

A legtöbb nyelvben metaforikusan nevezték el az @-et: a cseheknél és a szlovákoknál *sa-vanyított* hal, a lengyeleknél, szerbeknél *majom*, *majomfarok*. Volt ajánlás a *csiga* szóra is, például az Internetto zsargon című kiadványban: „jel az emilben. Kevésbé elegánsan: kukac, vagy közönségesen: hülye, a műgyetemista körökben: kacsma... Telefonban ne mondjuk kukacnak, bejglínek, mert viccnek gondolják, hanem angolosan „at”-nek, ahogy azt New Yorkban ejtenék, és közben lelki szemeinkkel lássuk: csiga@.”

Az ábra alapján született újabb javaslat: „kör a” (kiejtése, olvasata is kör a) nem lenne rossz, de ez már későn érkezett.

„Kukac, csiga, kör a”: mindhárom formát elfogadhatónak és jónak tartom. Talán érdemes még most is mindhármát terjeszteni, de a tömegkommunikációban a kukac eléggé elterjedt, az lenne a furcsa, ha valaki helyette *farkincát*, *csigát* vagy *kör a-t* mondana. De szabad a pálya!

Bánthatja-e a *kukac* a jó ízlésünket? Mert volt, aki ezt kifogásolta. Nos, első jelentése: „az ormányosbogarak lárvája”, „rovaroknak főleg gyümölcsben élő lárvája”, „giliszta”, átvitt

(tréfás) jelentése: „a kisfiú hímvesztője”. De gondoljunk csak arra a kifejezésre: *Gyáva kukac!* Inkább ironikus, mint sértő.

A tanulság az, hogy egy új jelenség (eszköz, fogalom) felbukkanásakor „kapuőr” funkciót kell ellátnunk, azonnal kell magyarátnunk. Ha nem sietünk, az idegen szó marad meg, ha sikeresen magyaráitunk, s azt átveszi a média, akkor az első magyar kifejezés rögzül. Ez esetben is ez történt. De vannak további teendők! Ilyen az *e-mail*. Sokféle próbálkozás volt már rá: *villanyposta*, *drótposta*, *villámposta* (egy lap impresszumában rendszeresen), *e-levél*, *emil*, sőt *imél* (az RTV Részletes című újságban az egyik műsornál a fiataloknak szóló – szabálytalan – felszólítás: *iméljete!*). Bizony itt az idő, hogy magyaráitsuk vagy ne magyaráitsuk az *e-mail*!

És még több tucatnyi számítástechnikai kifejezés vár magyaráításra! Legyünk résen! Írjuk közösen tovább ezt a fejezetet!

A szerző stílusa laza, szinte úgy ír, mintha a barátaihoz, közeli ismerőseihez beszélne, ami persze egy valóban alapos és komoly munkánál nem ítéhető meg pozitívan. Feltételezhetjük, hogy a kötet fiatalokhoz szól, talán ez indokolja az alacsonyabb presztízssű nyelvhasználatot. A számítástechnika nyelvéről azonban – várakozásainkkal ellentétben – nem tudunk meg semmit, annál jobban informáltak lehetünk viszont egyes tévéműsorok szóhasználatáról, és rossz ízlésre valló tanulságokkal lehetünk gazdagabbak.

Nézzünk meg még néhány példát a helyes magyarságra.

felszólító mód kijelentő helyett – -t végű igék kijelentő módja; módváltás

A leggyakoribb formájáról nevezték el ezt a jelenséget suksükölésnek (suksüközésnek) vagy suksük-nyelvnek. A végződéstől függően azonban az hangozhat szuksük-nek vagy csukcsük-nek is: *festjük/fessük*, *felosztjuk/felosszuk*, *kiáltjuk/kiáltuk*.

L. még: csukcsükölés, ellensuksük, suksük-nyelv, szuksükölés

csukcsükölés

A **csukcsükölés** a -t végű igék közül az -ít végűeket és a mássalhangzó + -t végűek egy részét érinti.

	<i>kijelentő mód</i>	<i>felszólító mód</i>
én	tanítom	tanítsam!
te	tanítod	tanítsad!
ő	tanítja	tanítsa!
mi	tanítjuk	tanítsuk!
ti	tanítjátok	tanítsátok!
ők	tanítják	tanítsák!

További példák: *építjük – építsük!*, *kiáltjuk – kiáltuk!*, *nyújtjuk – nyújtsuk!*, *rontjuk – rontsuk!* Ezeket is sokszor *elrontjuk* (nem *elrontuk!*). Csak néhány példa – természetesen javítással:

<i>helytelen</i>	<i>helyes</i>
Kalákában <i>építsük</i> a házat.	Kalákában <i>építjük</i> a házat.
Feléd <i>nyújtsuk</i> a kezünket.	Feléd <i>nyújtjuk</i> a kezünket.

Ez a súlyos nyelvi hiba szerepelt egy felháborodást keltő reklámban:

Te haver, ez az orrodat is *tisztícsa*. Te haver, ez az orrodat is *tisztítja*.

L. még: ellensuksük, suksük-nyelv, szuksükölés.

Az utalásban szereplő szócikket elolvasva a 'suksük-nyelv' szócikkben, hüen a bevezetőben leírtakhoz, a dialektusok értékét és másságát elismeri a szerző: „A suksüközés egyes tájnyelvekben elterjedt jelenség, ezért csak köznyelvi használatát kifogásolják.”

A lexikon olvasgatása közben más érdekes dolgokra is rábukkanhatunk, mint például a „félrevezető szórend, mondatrend” szócikkre, amelynek tartalma bizonyosan elnyeri a vaskosabb tréfákhoz szokott olvasók tetszését, de egy nyelv művelő lexikonban inkább döbbenetet kelt:

félrevezető szórend, mondatrend (...)

Vannak szavak, amelyek nem következhetnek egymás után. Klasszikus példája: *De nagy fene köd van!*

nem szerencsés
közös ülés

helyesebb
együttes ülés

Felolvasva még több ilyen eset képzelhető el:

Esztergomba szombaton
kórházba szállították
tegnapi nap

Végül, utolsó példaként nézzük meg, mi az a t-zés.

t-zés

A mássalhangzók közül a *t* teng túl, különösen a befejezett melléknévi igenevek indokolatlan használatában. Ez az ún. **tötözés** vagy **tötő-nyelv**. Pl. *Ez a gyerek veszélyeztetett*. Helyesen: *Ez a gyerek veszélyeztetve van*, illetve: *Ez veszélyeztetett gyerek*. A sok *t-t* a következő mondások figurázzák ki: *Te tetted e tetetett tetet!/, te tetetett tetek tettese, te!*

Érdekes, hogy a szerző egy nyelvi játékot egy nyelvi jelenség kifigurázásának tart. Ha már itt tartunk: nincs cs-zés, ú-zás, gy-zés, sz-ezés is? „Kinn sincs kuncsaft, benn sincs kuncsaft...”, „Meggymag vagy vadmeggymag vagy?” „Szeretnék szeretni, szerelmet szerezni, szerető szívedet szívemhez szegezni, szólj szaporán, szívemnek szerelme: szerető szívedet szeretni szabad-e?” Ezek mondókák, játékok a nyelvvel, nem kellene ironikusnak tartanunk őket.

Különös olvasni, hogy például a 'megszólítás' szócikkben az „úrnő” udvarias formát ajánlja használatra, illetve a megszólítás elhagyását („Tisztelt Kovács József!”), szóban pedig a tetszikezést („Hogy teszik ezt gondolni”) különösebb életkori vagy társadalmi megkötés nélkül. A szerző összekeveri a tudományos fokozatokat és a különböző szakmai elismerésként adományozott címeket ('tudományos fokozatok' szócikke), a 'nevek használat' szócikkből pedig arról az érdekes véleményről értesülünk, hogy a doktori és egyéb címek használata tulajdonképpen illetlenség, „ezekben a kérdésekben végeredményben az illető névvisező igénye dönt”, holott valójában a felsőoktatási törvény szabályozza az egyetemi végzettségek és tudományos fokozatok megszerzésével járó névhasználatot.

Több szócikk bemutatása nem szükséges, bár oldalakon keresztül folytathatnánk a fentiekhez hasonló idézetek felsorolását. Ajánlom, hogy akinek felkeltette az érdeklődését e könyv, lapozzon bele: nem kell sokat keresgélennie, hogy az idézetekhez hasonló „érdekességekre” bukkanjon.

A szerzőnek jobban át kellett volna gondolnia, voltaképp mit is szeretne elérni e könyv létrehozásával, és kiknek szánja művét. A lexikonok objektív tényeket, elfogadott normákat tartalmaznak, használójuk nem szubjektív véleményeket keres, hanem azokat a normákat, amelyek segítik az eligazodást – egy nyelvművelő lexikon esetében a helyes nyelvhasználat területén. Összességében maga az elgondolás: egy nyelvhelyességi lexikon létrehozása nagyon jó ötlet; nemes a cél, csak a kivitelezést kellett volna másképp megoldani.